

Liberterteryenizme Tarihî ve Güncel Açından Kısa Bir Bakış¹

Stephen Davies

Felsefe Profesörü | University of Auckland

Çeviren: Atilla Yayla

Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, s. 107-127.

İnsanlık yeni yüzyılın ilk yıllarına girerken liberterteryenizm entelektüel ve siyasî hayatın bir ana vechesidir. Liberterteryenizm aynı zamanda bir siyasî hareket, kabul edilmiş bir felsefe ve ayrı bir siyasa önerileri dizisidir. Bu hâliyle liberterteryenizm ve onu destekleyen bireyler birçok ülkede entelektüel ve siyasî tartışmalarda önemli bir rol oynamaktadır. Felsefe, siyaset bilimi, hukuk ve ekonomi gibi disiplinlerde kabul gören ve güçlü bir liberterteryen pozisyon ve bir literatür birikimi vardır. Bunların hepsi 30 veya 40 yıl önce hüküm süren duruma tam bir tezat teşkil etmektedir. O zamanlar liberterteryen fikirler ve analizler çok az kamusal görünürlüğe sâhipti. Bu son inkisaf liberterteryen fikirlerin ve siyasetin geç 20. ve erken 21. Asırlar'ın bir fenomeni olduğu ve bir çeşit post veya geç modern kategoriye yerleştirilmesi gerektiği mütalaasına yol açabilir.

Aslında bu doğru değil. Çağdaş liberterteryenizm, moderniteden eski değilse, modernite kadar eski bir entelektüel kültürel ve politik fenomenin son ifadesidir. O daha evvel liberalizm olarak tasvir edilen harekettir. Liberal teriminin çağdaş kullanımındaki büyük problem, en azından Anglosakson dünyasında, şudur: Terim, ABD'de (ve daha az ölçüde İngiliz Milletler Topluluğu'nda), dünyanın geri kalan kısmında sosyal demokrasi veya hatta basitçe sosyalizm olarak bilinen fikirler demetine işaret eder olma durumuna geldi. Başka yerlerde hâlâ *liberalizm*

¹ "General Introduction", *The Encyclopedia of Libertarianism*, Ed. Ronald Hamowy, Los Angeles and London: Sage, 2008, ss. XXV-XXXVII.

olarak adlandırılan fikirler için İngilizce konuşulan dünyada *liberteryenizm* teriminin geliştirilmesine yol açan terminolojideki bu kaymadır. Bununla beraber, idrak edilmesi gereken şey, çağdaş liberteryenizmin, ABD’de ve başka yerlerde, Anglosakson dünyasında kendi tarihi klâsik liberalizme kadar giden uzun bir hikayenin en son bölümü olduğudur.

Liberteryenizm nelerden oluşur? Bu soru ilk başta görüldüğünden daha zor ve derindir. Politik felsefeleri, bir bayrak yarışındaki flama gibi bir nesilden diğerine aktarılan somut ve fizikî varlığı belirgin varlıklar gibi düşünmek kolaydır. Hakkat daha karmaşıktır. Modernitenin ana ideolojileri –ki en önemlileri liberalizm, sosyalizm, konservatizm ve nasyonalizmdir– farklı şekilde düşünülebilir ve her biri farklı yollarda analiz edilebilir. Bir yaklaşım benzer hedefleri paylaşan veya başka tür yakınlıklara (benzerliklere) sâhip olan çeşitli siyasî hareketlere bakılabilir –ki bu bakış siyasî partiler, veya baskı grupları ve politik biyografi üzerindeki odaklanmayı gerektirir. İkinci bir yaklaşım kamusal işlerin tartışılmasında ve müzakere edilmesinde kullanılan ayrı kelime hazinelerinin veya lisanlarının incelenmesi üzerinde odaklanabilir. Ve bir diğer yaklaşım belli bir ideolojinin merkezî metinlerini tetkik edebilir ve hem yazarların görüşlerinin orijinal manalarını veya niyetini meydana çıkarmaya ve hem de bu fikirleri sosyal ve politik ortamlarıyla ilişkilendirmeye çalışabilir. Son olarak belirli bir siyasal etiketle birleşik ayrı kültürel bağlar ve bilinçlilik veya *mentalite* incelenebilir.

Bütün bu yaklaşımların amacı mevcut fikirlerin, hareketlerin ve felsefî sistemlerin nasıl varlık alanına girdiğini ve zaman içinde nasıl değiştiğini izah eden tutarlı (ikna edici) bir analiz geliştirmektir. Bu analizler fikirlerin, hareketlerin ve felsefî sistemlerin kaynaklarını-izlerini takip eder ve onları etkiledikleri ve tarafından şekillendirildikleri tarihî fenomenlerle ilişkilendirir. Hedef anakronizmden yani bugünü geçmişle okuma probleminden ve böylece hem geçmiş hem bugünü yanlış anlamaktan kaçınmaktır. Geçmişin fikirlerini yalnızca bugünle bağları anlamında yorumlayan Whig tarzı entelektüel tarihten kaçınmak için dikkatli olmalıyız. Başka her düşünce sistemiyle ilgili olarak olduğu gibi liberteryenizmle de ilgili olarak ortaya çıkan, içinde ne zamansız, ahistorik bir obje (*object*) ne de bir gerçeğin ilerleyen keşfini bulacağımız bir hikâyedir (*narrative*), fakat belirli bir düşünce tarzının yavaş ve gözle görülür inkişafıdır. Liberteryenizm / liberalizm vakasında aynı zamanda bu fikirlerin (içinde) geliştiği, bir karmaşık oluşma süreci buluruz, ki bu oluşma süreci bu fikirlerin, ancak son zamanlarda canlanacak şekilde, itibardan düştüğü bir periyot tarafından takip edildi.

Liberalizm kelimesi ayrı bir kanaatler setine ve onunla ilişkili erken 19. Yüzyıl’da beliren bir siyasî harekete işaret eder. Terimin kayıt altına alınmış ilk kullanımı İspanya’da, 1823’te, *liberales* terimi veya hürriyetseverler terimi Napolyon savaşlarından sonra kurulan anayasal rejimin destekçilerini tasvir etmek için kullanıldı. (Liberallerin muhalifleri, Bourbonların mutlak yönetiminin destekçileri, servi-

les (köleler) veya köle olanlar olarak bilindi). Fransa’da iktisatçı Jean-Baptiste Say ve takipçileri 1815’te Bourbonların restorasyonunu takiben “özgürlüğün lehinde olmayı” kastetmek üzere *liberal* sıfatını kullanmaya başladı. İngiltere’de kelime hemen hemen aynı zamanda kullanıma girdi; bir önemli erken örnek Leigh Hunt ve Lord Byron tarafından yayımlanan *The Liberal* dergisine verilen isimdi. *Liberal* terimi 18. Yüzyıl’da iyi bilinmekteydi, fakat genel olarak “cömert, açık kalpli” demek olan eski anlamını hatırlatmakta, böylece yalnızca karakter özelliklerine işaret etmekteydi. Mamafih, Byron’un bir ifadesiyle, kelime henüz daha sonraki anlamını almamakla beraber, kelimenin tasvir etmeye başladığı şey daha önceden varlık alanına girmişti.

Geç 17. Yüzyıl’da başlayarak, Batı, dünya ve insan toplumu hakkında, kendisinden önce gelen her şeyi Tanrı’nın lütfuyla izah eden (*providential*) yaklaşımdan radikal biçimde farklı bir perspektif sağlayan bir düşünce tarzının tedricen belirişine şahit oldu. Bu değişiklik kısmen yoğun politik mücadelenin sonucu olarak gelişti ve belirli bir siyasî program üretti. Bütün bu gelişmeler geç 18. Yüzyıl’da ve 19. Yüzyıl’ın ilk kısmında bir araya geldi. Konservatizm, doğan liberal dünya görüşüne bir reaksiyon olarak aynı zamanlarda belirecekti, sosyalizm ise, hem kavram hem fenomen olarak daha sonra boy gösterdi.

Klâsik liberalizmin temelleri 1549’tan 1688’e kadar süren büyük ayaklanmalar ve kargaşa döneminde yatmaktadır. Bu korkunç bir buçuk asırda, Batı, 14. Asır’dan beridir tecrübe edilen her şeyden daha büyük ve daha tahripkâr bir savaşlar serisi tarafından altüst edildi. Bu olayların ortaya çıkmasında iki güç birlikte etkili oldu. Bunların ilki Reformasyon ve karşı Reformasyon çatışmasıydı, ki bu çatışma her Avrupa devletinin politikası üzerinde derin bir istikrarsızlaştırıcı etki meydana getirdi. İkincisi, “askerî devrim”, savaşın tabiatında ve hacminde, 16. Yüzyıl’ın ilk yarısında vuku bulan ve savaşı Orta Çağlarda olduğundan çok daha fazla masraflı ve tahripkâr hale getiren bir transformasyondur. Bu iki gelişmenin sonucu, hem Jean Bodin ve Thomas Hobbes gibi yazarların ve felsefecilerin yazılarında izah edilen hem devlet pratiğinde görülen mutlakîyetçiliğin (absolutism) yükselmesiydi. Bu merkezîleşmiş kuvvet büyümesi hiçbir direnişle karşılaşmadan gerçekleşmedi. Bütün Avrupa’da bilginler eski karma veya sınırlı devlet fikrini savundu ve isyancılar reformcu monarkların ve onların bakanlarının (ministers) icatlarına (innovations) karşı tesis edilmiş anayasal düzenlemeleri korumak için silâha sarıldı. Ancak, yeni monarşilerin askerî gücü öylesine büyüktü ki, Avrupa’da, bir baştan bir başa, güçlü merkezî devletlerin büyüyen kuvvetine yönelik her muhalefet, ikisi hâriç, bozguna uğratıldı: Hollanda Cumhuriyeti ve Britanya. Buralarda anayasal devlet (yönetim) yaşadı ve yerleşik devlet biçimi oldu. Britanya’da zirvedeki olay 1688-1689 Şanlı Devrimi’ydi.

Bu yıllardaki fikirler çatışması mutlakîyetçiliğe karşı sınırlı devleti savunmak için kullanılan tezlerde bir değişikliğe yol açtı. Bir sonuç olarak yeni fikirler be-

lirdi ve gayretle (canlı şekilde) ifade edildi. Sonra bu fikirler bazı yazarlar tarafından sürpriz sonuçlara ulaşacak şekilde genişletildi. Geç 17. Asırda iki konu merkezî konu olarak belirdi: (1) Mutlak devlete karşı anayasal devlet ve (2) dinî tolerans veya vicdan özgürlüğü. Başlangıçta anayasacılık savunusu gelenek ve konservatif veya tarihî argümanlar temelinde yapıldı. Bu argümanlar yetersiz kaldı ve otonomi ve doğal hak argümanlarına bir genel kayış oldu. Bu tür yeni formülasyonlar İngiltere’de 1637 ve 1653 arasındaki İç Savaş boyunca dile getirildi. Londra’da *Levellers* (Düzleyiciler) denen bir siyasî fraksiyon doğdu ve Yeni Model Ordu’da mühim bir azınlık oldu. Levellers bir dizi deneme, bildiri, dilekçe ve diğer türlerden dokümanda iktidarı sıkıca sınırlanmış anayasal devlet ve tam dini tolerans davalarını savundu. Bu grubun programını desteklemek için kullanılan argüman kısmen tarihiydi fakat esas itibariyle kişinin kendi kişininin sâhibi olması (öz-sâhiblik/*self ownership*) ve doğal haklar birleşik argümanına dayandı. Levellers bireylerin egemen olduğunu ve devletin güçlerinin (iktidarını) yönettiği kişilerin delege etmesinden kaynaklandığını –bundan dolayı, devlet iktidarı üzerinde sıkı sınırlar olması gerektiğini– ileri sürdü. Bu tezler 1660’da monarşinin restore edilmesiyle ortadan kaybolmadı, fakat –Kıtadaki, özellikle Hollanda’daki çevrelerde ve Londra’daki yer altı gruplarında– canlı kaldı.

Britanya’daki çözülmemiş kriz geç 1680’lerde doruğa çıktı ve o zamanın insanlarının verdiği isimle Şanlı Devrim olarak bilinen siyasî anlaşmanın yaratılmasına yol açtı. Bu anlaşma, ikinci bir İç Savaş ihtimâlinde kaçınacak şekilde, iki ana güç –Tory’ler ve Whig’ler– arasında bir mutabakatın yaratılmasını kapsadı. Sonuç bir kısmı hem ilerlemeci hem daha konservatif ve reaksiyoner unsurları bir araya getiren karma argümanlarla desteklenen bir sınırlı anayasal devlet ve sınırlı (ve ihtilafî) derecede dini toleranstı. Bununla beraber 1640’larla doğan daha liberal fikirler ortadan kalkmadı ve John Locke’un liberal düşüncenin temel metinlerinden biri olacak *Two Treaties of Government* adlı eserinde ifade buldu. Bu eserde ve diğer eserlerinde, özellikle *Letter on Toleration* ve *On the Reasonableness of Christianity*’de Locke en dinî meselelerden çıkartılmış ve bireysel hakların veya *mülkiyetin* –o zaman bugünkünden farklı ve daha geniş bir anlamda (“Hayat, Özgürlük ve Mülk, ki genel isim Mülkiyet”le adlandırıyorum”) savunulmasına adanmış bir devlet sistemi lehine bir tez geliştirdi.

Yaklaşık 100 yıl, Locke’un fikirleri bir ölçüde radikal kaldı. Birlikte Cato müstear ismi altında kolonyal Amerika’nın düşüncesi üzerinde büyük bir tesir icra edecek olan bir dizi deneme yayınlayan John Trenchard ve Thomas Gordon gibi şahsiyetler dâhil, bu fikirler gerçek Whigler veya Commonwealthmen, Walpole ve Old Corps Whigs altında belirlemekte olan modern devletin bir kritiğini yaptı. 1721 ile 1742 arasında İngiliz başbakanlığı yapan ve ilk başbakan olan Walpole modern devletin çeşitli kurumlarının, özellikle kabine hükümetinin ve modern kamu maliyesinin, doğmasından sorumluydu. Onun takipçileri, Old Corps Whigs, Walpole’un iktidardan uzaklaşmasından sonra da iktidarda kaldı.

Commonwealthmen tarafından ortaya konulan tezler aynı zamanda o dönemde kamusal tartışmanın ortamı (aracı-*medium*) olan sivik hümanizmin veya klâsik cumhuriyetçiliğin fikirlerinden ve lisanından da ciddi oranda etkilendi. Erken Amerikan düşüncesi Kıta'daki fikirlerden de yararlandı. Bu fikirleri Atlantik üzerinde taşımada en büyük rolü şimdilerde neredeyse tamamen unutulmuş fakat bir zamanlar eserleri en çok satan yazar olan Jean-Jacques Burlamaqui oynadı.

Geçmişe bakınca, 18. Yüzyıl liberalizmin oluşma periyodu olarak görülebilir. Henüz varlığının –bilincinde ve birleşik bir fikirler demetinin var olmamasına rağmen meydana gelen bir dizi entelektüel gelişme, Britanya'da daha erken dönemlerde ortaya çıkmış fikirlerle birleşince ayrı bir muhakeme (akıl yürütme) stili hasıl etti. Bu sefer, bu, birçok ülkede mevcut kurumların reforme edilmesi için entelektüel ve, gittikçe, siyasal hareketlerin doğmasına yol açtı. Liberal dünya görüşünün tedricî doğuşunda merkezî bir rol oynayan iki fikir seti şekillendi. İlki hem bilimde Newtoncu devrimin hem de 17. Yüzyıl'ın dinî hevesliliğe (*enthusiasm*) karşı şüpheli reaksiyonun sonucu olan eleştirel rasyonalizm üzerinde odaklandı. Bu düşünce tarzı deizm, faydacılık ve hatta ateizmde ifade buldu, ki bunların hepsi, ortak şekilde, fakat değişmez şekilde değil, daha evvelki sınırlı sözleşmeli devletle ve düşünce ve ifade özgürlüğüyle bağlantılıydı (*associated*). Eleştirel akıl mevcut kurumlara ve inançlara uygulandığında, birçoğu –ki kölelik, teşkilatlı kilise ve varolan hukuk ve hükümet sistemleri bunlar arasındaydı– radikal eleştiri ve analize tâbi tutuldu (bugünün lisanında yapıbozuma tâbi tutuldu-konu yapıldı). İkincisi servet, üretim ve mübadele hakkında yeni bir düşünce tarzının, ki (sonra) politik ekonomi olarak adlandırılır oldu, tedricî doğuşuydu. Politik ekonomi, kendisini daha somut ve spesifik ticaret ve imalat nosyonlarına sınırlamak yerine ekonomik münasebetler hakkında daha soyut bir düşünce yoluyla meşgul oldu. İş ve ticaretin yararlı etkileri üzerinde bir vurgulamaya yol açtı ve onlarla uygar bir hayat yolu arasındaki bağı vurguladı. Ticaretle ilgili bu görüş lüksün insanî vasıfların yozlaşmasına ve görgünün gerilemesine yol açtığını düşünen cumhuriyetçi nosyonla keskin bir zıtlık içindeydi. Politik ekonomi, Adam Smith'in ve diğerlerinin yazılarında, servet ve üretimi (*output*) neredeyse sonsuzca artırmanın mümkün olduğu inancını yarattı, böylece ekonomiyi az sayıda insanın açgözlülüğünü çok sayıda insanın fakirliğinin sebebi olduğu sıfır-toplamlı oyun olarak gören geleneksel ekonomik hayat görüşünün altını oydu.

18. Asır ilerledikçe, Britanya anayasası kıtada inkişaf eden eleştirel felsefe için bir hayranlık ve gıpta öznesi oldu. Britanya'nın hükümeti ve politikası gittikçe fazla Avarupa'da başka yerlerde bulunan sistemlerdeki kusurların zıtlık noktası olarak kullanıldı. Britanya'nın Fransa üzerindeki, 1763 Paris Antlaşması ile onaylanan kesin zaferinden sonra kıtadaki gözlemciler gittikçe daha fazla Britanya'yı rakiplerinden daha ileri (*advanced*) gördüler. İroni, şüphesiz, Britanya anayasasının kıtadaki anayasalardan daha ortaçağa özgü (yani sınırlı) olmasıydı. Daha eski moda olarak Britanyalılar daha moderndi. Ancak, herkes İngiliz modellerinin taklidini

ileri gitme yolu olarak görmedi. Bir rakip strateji bir aydınlanmış yöneticinin devleti modernize edebilme ve reforma tâbi tutabilme yolu üzerinde odaklandı. Geç 18 Asır itibariyle Avrupa düşüncesi ilerleme fikrinin egemenliğine girmişti ki bu fikir daha sonraki ilerleme inancıyla aynı olmayan, fakat onunla ilişkili olan, hem insan cinsi için en iyi olanı keşfetmenin hem bilinçli eylemle faydalı değişikliği meydana getirmenin mümkün olduğu inancından kaynaklanan bir nosyondur.

Ancien Regime'in görünüşte istikrarlı dünyası tarihçi R. R. Palmer'in *demokratik devrim çağı* olarak adlandırdığı şey tarafından altüst edildi. Bu süreçteki merkezî olaylar birbirine zıt iki devrim olan Fransa ve Amerika devrimlerindeydi. Bazılarına göre 1776-1786 arasındaki olaylar hiç de devrim değildi, fakat kendi kendini yöneten 13 koloninin İngiliz İmparatorluğu'ndan ayrılmaları ve delege edilmiş güçlerle bir ortak devlet kurmak için bir araya gelmeleriydi. Diğerleri aynı olayları farklı şekilde politik itaat bağlarının gevşetildiği ve yeni bir sözleşmenin yapıldığı ve devletin teşkil edildiği bir Lockeçu devrim olarak gördü. Bu görüş bölünmesi olayın çağdaş (*near-contemporaneous*) tarihyografyasının açığa vurduğu gibi başlangıçtan itibaren mevcuttu. Mamafih, her iki durumda da Amerikan Devrimi bütün sosyal, legal ve siyasal düzeni yeniden şekillendirme peşinde koşmadı. Ondan ziyade katılımcılar bir yerleşik düzeni ve geleneksel özgürlükleri Yedi Yıl Savaşları'nın sonucu olarak malî bir kriz yaşayan İngiliz hükümetinin icatlarından korumayı hedefledi. Bir sonuç Levellerlerin, Locke'un ve Commonwealthmen'in daha radikal bireyci fikirlerine hem zamanın Paine'in *Common Sense*'i gibi yazıları ve yayınlarında hem de Bağımsızlık Beyanname'sinde ve, daha tartışılır şekilde, Anayasa'da sayılan ilkelerde taze bir ifade kazandırmaktı. Mamafih, kısmen Avrupa'nın *Ancien Regime*'nin kurumlarının çoğu Amerikan kolonilerinde mevcut olmadığından, bütün sosyal düzeni yıkmaya gibi bir problem yoktu. Hem Federalistlerin hem Anti-Federalistlerin yazılarında beliren daha eski fikirlerin, sınırlı ve sayılmış güçlere sâhip bir devlete yer veren bir anayasal rejimin çok daha ayrıntılı yorumuydu (versiyonuydu). Yeni Anayasanın onaylanması üzerindeki ihtilaf da doğrudan doğruya Anayasa'da yapılan ilk sekiz tâdilatta hür bir toplumda bireylerin sâhip olduğu hakların spesifik olarak zikredilmesine (*enumeration*) ve korunmasına götürdü. 9. Tâdilât sayılmamış hakları aşikâr kılarken- "Anayasa'da belli hakların sayılması insanlar tarafından sâhip olunan diğer hakları inkâr etmek veya küçük görmek için yorumlanmayacaktır"-10. Tâdilât sayılmış güçler doktrinini sarıh bir şekilde ifade etti-" Anayasa tarafından Birleşik Devletler'e delege edilmemiş güçler de Anayasa tarafından Devletlere yasaklanmamış güçler sırasıyla Devletlere veya halka aittir".

Olaylar Fransa'da farklı bir yön aldı. Kraliyet hükümetini reforme etme ve yeniden yapılandırmaya yönelik bir teşebbüs bütün sosyal dokunun ânî bir çözümlüğüne ve modern dünyanın daha önce görmediği türden bir politik ve sosyal devrime yol açtı. 200 yıl sonra, şimdi bile, Fransız Devrimi'nin niçin o şekilde geliştiği hakkında yoğun ihtilaf vardır. Gittikçe daha çok kabul gören görüş, onun

tesadüfî şartların bileşiminden, belirli fikirlerin etkisinden ve savaşın iç Fransız politikası üzerindeki etkisinden kaynaklanmıştır. En önemli olaylar arasında Constituent Assembly tarafından alınan iki karar vardı: Kamu borcuna çare olarak Kilise mallarının millileştirilmesi ve bunu izleyen hızlı yeni para basımı. 1791-1792 akut politik krizi yeni bir siyasî fenomenin belirmesine şahit oldu: Mevcut bütün sosyal ve ekonomik kurumları silip süpürme ve onların yerine daha önce olanlardan temelden farklı bir şey ikame etme teşebbüsü. Avrupa'nın müstakbel tarihi için daha da önemli olanı tek ve bölünmez modern ulus devletin, onun ideolojik evladı olan kitle ordusuyla birlikte doğmasıydı. Dönem aynı zamanda terörü ve, Napolyonik rejim formunda, ilk modern despotizmi de gördü.

1789'dan önceki dönem liberalizmin tarihinde bir biçimlenme dönemi idiye, orta -19. Asır onun klâsik dönemiydi. Bu dönem boyunca, yaratılmış yeni terimlerle ve eski kelimelerin anlamlarının değiştirilmesiyle bugün kullandığımız siyasal kelime hazinesinin büyük bölümü varlık alanına girdi. O zaman liberal fikirler tam olarak geliştirilmiş ve insicamlı bir fikirler seti yaratılmıştı. Bu çalışmaların çoğu 1789-1815'in olayları tarafından yaratılan entelektüel ve politik meydan okumaya cevaben yapılmıştı (cevaptı). Ne Metternich'in ve Kutsal İttifak'ın reaksiyoner ve konservatif politikalarını desteklemiş ne de Jakobenizmin devrimci ideallerini savunmuş olanlar için, inandıkları ve elde etmeye çalıştıkları şeyin daha açık bir anlaşılışını geliştirmek gerekliydi. O zamana varıldığında, İngiltere'de derin bir sosyal değişme sürecinin ilerlemekte olduğu aşikâr hâlde gelmişti ve, 1830 itibariyle, süreç hâlihazırda doğduğu ülkenin dışına yayılmaya başlamıştı. Bu olaylardan daha sonra yanıltıcı şekilde Endüstriyel Devrim diye söz edilecekti.

Bunun merkezî fenomeni sürdürülebilmiş, uzun vadeli ekonomik büyüme ve toplam servet miktarı ile büyük insan kitlelerinin hayat standartlarında hızlı bir yükselmeydi. Bu maddî ilerlemeye toplumun tabiatında hâlâ devam eden tabiatı itibariyle geç Neolitik Çağda tarımın doğmasından beridir her şeyden daha derin (büyük) olan bir değişikliği meydana getiren hızlı ve yaygın şehirleşme tarafından refakat edildi. 19. Asır'ın büyük entelektüel meydan okuması bu devrimci süreci anlamak ve açıklamaktı. Klâsik liberalizm hâlihazırda 18. Asırda gelişmiş fikirlerin geliştirilmesiyle ortaya çıktı ve hem vuku bulmakta olan şeyin bir anlatımını yapmak hem de spesifik bir toplum, devlet ve kamu politikasını savunmak için lisan temin etti.

1830'lar itibariyle Rusya hâriç her Avrupa ülkesinde fark edilebilir liberal siyasî hareketler vardı ve terim büyük Avrupa lisanlarının siyasal söylemine geniş ölçüde girmişti. ABD'de, Federalist döneme reaksiyon olarak, daha fazla özgürlük için bastıran bir dizi hareket teşhis edilebilir: Jeffersoncu Cumhuriyetçilik, 1820'ler ve 1830'ların Jacksoncu hareketi ve 1840'tan sonra büyüyen (köleliği) iptalci ve "hür ülke" (*free soil*) hareketleri. Britanya'da, 1820'ler, bir yeni reform-

cular neslinin, Henry Broughan Sydney Smith, James Mill, Jeremy Bentham ve Felsefî Radikaller gibi insanların belirliğini gördü. Gelişen liberal hareketin büyük figürleri olan Richard Cobden ve John Bright 1830'larda ünlü-önemli oldu ve 1846'da liberalizm Tahıl Kanunları'nın iptali ve İngiliz devletinin serbest ticaret lehine dönmesiyle belki de en büyük zaferini kazandı. 1857'de teşhis edilebilir ve saflarında 19 Asır İngiliz liberalizminin egemen figürü olacak William Ewart Gladstone'un da yer aldığı bir İngiliz Liberal partisi varlık alanına girdi. Fransa'da François Guizot gibi politikacılar ve Antonie Louis Claude Destutt de Tracy, Benjamin Constant ve Madame Germaine de Stael gibi "Doktrinerler" ve entelektüel figürler vardı. Almanya, belki de, Britanya dışında, Karl von Rotteck, Karl Welken ve Friedrich Dahlman gibi bireyleri kapsayan, en aktif ve en başarılı liberal harekete sâhipti. Hareketin çoğu Immanuel Kant ve Wilhelm von Humboldt gibi Aydınlanma'nın büyük figürlerinden etkilenmişti. İtalya, İspanya, Macaristan ve Hollanda, her biri, kendi öncü figürlerine ve hareketlerine sâhipti. Bu çoğalma bir ayrı, farklı, millî hareketler meselesi değildi. Daha çok, üç ana dil kültüründeki, İngilizce, Fransızca ve Almanca'daki yazarlar arasında büyüyen bir fikirler değişimiyle gerçek bir ulus ötesi (*transnational*) hareket vardı. Britanya, ABD ve Kanada'da bir "transatlantik kanaat"ın (*persuasion*) varlığı iyi biliniyordu, fakat onun fikirlerinin ve tezlerinin çoğu J. S. Mill ve Lord Acton gibi çok lisanlı bilginler aracılığıyla Fransa veya Almanya'dan geldi. Sonrasında, İngiliz liberalizmi Kıta Avrupası'nda güçlü bir tesir bıraktı.

Hangi inançlar ve argümanlar seti bu bireyleri ve hareketleri birleştirdi? Bazı yazarlar toprak sâhipliği, oy hakkı, entelektüel mülkiyet ve eğitim gibi konular üzerinde liberaller arasındaki canlı tartışmaları inceleyerek, insicamlı bir liberal siyasî hareketin de sistematik bir inançlar ve fikirler setinin de var olmadığını ileri sürdü. Onların görüşünde liberalizm bir tartışma (tez) tarzı veya vokabüleri olmaktan daha fazlasına varmadı, ki bunlar şaşırtıcı çeşitte amaçları savunmak için kullanılabilirdi. Şüphesiz, büyük bir çeşitlilik vardı, fakat bu nokta abartılmamalıdır: Klâsik liberalizmin fikirleri insicamsız olacak kadar çeşitli değildi. Gerçekte, çok çeşitliliğe (İngiliz liberalleri için faydacılığın ve Almanlar için romantizmin önemi gibi) rağmen, birçok tema hakkında bu temalara ayrı bir Amerikan, Fransız veya Alman aksan verildiği zaman bile, belirgin derecede bir anlaşma vardı. Bu fikirlerin çoğu çağdaş liberteryen düşüncede önemli rol oynar; diğerleri, hâlâ marjinal ilgi görmesine rağmen, önemini kaybetmiştir.

Her zaman en önemlisi olmasa da ilk sırada ekonomik hayatla ve refah ve harmoniye yarayışlı kamu politikalarıyla ilgili fikirler seti yer aldı. Bu fikirlerin geleneksel entelektüel şeceresi onları orijinal olarak Adam Smith tarafından formüle edilmiş ve David Ricardo, Thomas Maltus ve J. S. Mill tarafından geliştirilmiş fikirler olarak görür. Gerçekte, çok popüler ve yaygın argümanda Simith'den gelen, Jean Baptiste Say gibi figürleri kapsayan ikinci bir soy hattı, aynı derecede önemlidir. Temelde yatan fikir toplumun ekonomik hayatının, kendi hâline bira-

kıldığında servet üretecek ve bireysel kişinin –kendisiyle– ilgili amaçlarını takip etmesini kamu yararlarına çevirecek dinamik ancak kendi kendini regüle eden bir sistem olduğuydu. Birçok kamu politikası en başta özel kararların sonuçlarına devletin müdahale etmemesi (*laissez-faire*) genel ilkesini, korumacılığın ve ticaretteki diğer sınırların ilgasını, serbest ticarete desteği, düşük vergilemeyi, devletin tutumluluğunu, sıkı parayı ve sözleşme özgürlüğünü takip etti. Bu prensiplerin hepsi birbiriyle bağlantılıydı ve genellikle serbest ticaret genel başlığı altında özetlendi. Şurası önemlidir: Bunlar, ekonomik argümanlar olmalarına rağmen, yalnızca ve hatta esas itibarıyla ekonomik etkinlik temelinde savunulmadı. Genel tezler ahlâkîydi ve otonomi, kişisel sorumluluk ve serbest mübadele aktörleri –özellikle millî sınırları aşan ticaret– ve barış arasındaki bağlantı gibi temalar vurgulandı.

Bir diğer önemli nokta bu fikirlerin hiçbir anlamda konservatif olmamalıydı. Onun yerine, gayet radikaldiler ve cinsler arasındaki ilişki ve farklı ırkların ve etnik grupların statüsüne ilişkin implikasyonlar dâhil, doğrudan doğruya ekonomik olmanın çok ötesine geçen implikasyonlara sâhiptiler. Özeld, şunlarla birleştiler ve onlara yönelik keskin bir atağa yol açtılar: Devlet destekli imtiyaz, sosyal eşitsizlik ve adâletsiz sınıf ayrılıkları.

Klâsik liberalizmin neredeyse unutulmuş bir unsuru onun sınıf ve sosyal bölünmeler teorisiydi. Bugünlerde bu tür analiz esas itibarıyla Marksizmle ilişkilendirilmektedir, fakat o orijinal olarak liberal düşünürlerin yazılarında ortaya çıkmıştır –Marx’ın serbestçe kabul ettiği bir şey. Mamafih klâsik liberal sınıf teorisi Marx ve takipçileri (*epigoners*) tarafından ortaya konulan teoriden farklıydı. Onun temel önermesi şudur: Zenginlik elde etmenin yalnızca iki yolu vardır, ya üretim ve mübadele ya da yağma (yani zor kullanarak). Bunu şu izledi: Toplumdaki temel bölünme bir tarafta çalışkan veya üretken sınıflarla diğer tarafta parazit (asalak) veya sömürgeci sınıflar arasındadır. Sınıflar üretim veya mübadele ilişkilerinden çok siyasal gücün zorlama kurumlarıyla olan ilişkileri tarafından belirlenirler (tanımlanırlar). Sömürgeci egemen sınıflar siyasal güce ulaşma imkânlarını kullanan ve kendilerini serveti yaratan sınıflar pahasına zenginleştirebilen sınıflardır. Sömürücü (istismarcı) grup, birçok liberal anlatıma göre, aristokratları, yerleşik kilisenin din adamlarını, devlet tahvili sâhiplerini ve aynı zamanda yardım almakta olan (*in relief*) sağlam vücutlu kimseleri kapsar. Üretken sınıf köylüleri, zanaatkârları, işçileri, tüccarları, her türden aracılığı ve müteşebbisleri kapsar. Liberal sınıf teorisi İskoçya’da James Millar gibi yazarların yazılarında ortaya çıktı (doğdu) fakat en tam ifadesini Charles Comte, Charles Dunoyer ve Agustin Thierry tarafından geliştirildiği ve rafine hâle getirildiği Fransa’da buldu. Onların analizi bir tarih sosyolojisinin kurulmasına yol açan, bir teorik devletin ve siyasal gücün orijinlerinin teorik bir anlatımını kapsadı (*involved*). Onların analizi keza başlangıçta ayrı bir tarihî gelişme teorisiyle bağlantılıydı, ki bu teori aralarında Adam Smith’n de bulunduğu İskoç Aydınlanması

yazarlarının eserlerinde doğdu fakat Comte ve Dunoyer'in yazılarında daha geniş olarak izah edildi. Bu teoriye göre, tarih nihaî olarak ticarî veya endüstriyel safhada son bulan birbirini takip eden ekonomik ve sosyal gelişme safhalarından veya seviyelerinden müteşekkildi. Her safha ayrı türden sosyal ve politik ilişkiler tarafından işaretlendi (*marked*). İngiliz liberal Herbert Spencer bu tarihî oluşumu, zora, üretken sınıfın istismarına ve hiyerarşiye dayanan askerî toplumlardan (militant) gönüllü, sözleşmeli ilişkilere dayanan endüstriyel topluma hareket olarak izah etti. Bu evrim bir başka klâsik liberal yazar olan Sir Henry Sumner Maine tarafından sosyal ilişkiler ve hukukta "statüden sözleşmeye" hareket olarak tasvir edildi. Bütün bu düşünürler, toplum ilerledikçe, zorlama alanının ve bundan dolayı devletin ve iktidarın, aynen gönüllü işbirliği alanının genişlemesi gibi, daralacağına hemfikirdi. Nihaî sonuç bir minimal devlet veya, hatta, iktisatçı Gustave de Molinari ve genç Herbert Spencer gibi bazı radikal düşünürlere göre, sıfır devlet olacaktır.

Klâsik liberaller siyasal düzenlemeler hakkında açık bir fikirler setine sâhipti. Ana gaye toplumda zorun ve gücün hacmini azaltmaktı. Onlar siyasal gücün yalnızca birey haklarını korumak ve sürdürmek için kullanılması gerektiğine inandılar. Liberalizmin iki merkezî politik ideali anayasal devlet ve hukukun hâkimiyetiydi. Bu idealler Almanya'da, bütün Avrupa'da tesirli bir fikir olan *Rechtsstaat* (Recht terimi Almanca'da hem "hukuk" hem "hak" anlamına gelir) fikrinde birleşti. Bu kavram hukukun birlik oluşturma, serbest birlik, sözleşme ve inanç ve vicdan özgürlüğü hakları gibi tüm kişisel haklar yelpazesini tanıyacağını ve koruyacağını ima etti. Belki en önemlisi, devletin hukuk tarafından yönetilmesi gerektiğini ima etti.

Devletin alanını daraltmak veya sınırlamak için zorlayıcı bir sebep devlet iktidarı ile savaş arasındaki sıkı bağıdı. Çoğu liberal hareketin ve politikacının bir ana hedefi savaşın yerinin uluslar arası ihtilafları çözümlenmenin bir aracı olarak hakemlik tarafından alınmasıydı. Bu yüzden kimlik kâğıtlarının ve bireylerin serbestçe hareketleri üzerindeki sınırların ilgası önemli bir hedefti.

Bir diğer önemli fikir dinî inancın özelleştirilmesi veya kilise ve devlet ayrılığıydı. Dinî inancın bir özel tercih meselesi olduğu artık kişinin elbise veya yemek tercihindense daha fazla hükümeti ilgilendirmediği ileri sürüldü. Şimdi büyük ölçüde seküler bir çağda yaşadığımızdan bu talebin ne kadar radikal olduğunu ve ne devrimci bir değişiklik yaratacağını idrak etmek zordu. Bu, hâlâ, dünyanın bazı parçalarında, özellikle birçok İslâmî ülkede, ihtilaflı bir konu olmaya devam etmektedir. Bu talebin temelinde yatan iddia, devletin belirli bir iyi hayat görüşünü teşvik etmekle bir ilgisinin olmaması gerektiği geniş bir dizi yoğun politik tartışmalarda ifade bulmaktadır. Genellikle, anti klerikalizmin ve sekülerizmin, Anglosakson türe zıt olarak, Kıta Avrupası veya Latin Amerika liberalizminin özellikleri olduğu söylenir, fakat bu görüş 1820'lerin ve 1830'ların hem Ameri-

kan hem İngiliz yazarlarının yazılarının okunması tarafından tasdik edilmez. Mamafih, bu düşünürlerin kilise ve devleti birbirinden ayırmayı istemiş olması yüzünden klâsik liberalizmin başlangıçta ateizmle veya serbest düşünceyle birleşik olduğu düşünülmemelidir. Bazı liberallerin ateist olmasına rağmen, çoğunluk değildi ve gerçekten organize liberalizm ile belirli dinî inançlar (*denominations*) arasındaki bağ kuvvetliydi.

Bir diğer karmaşık, genellikle dini inançlarla bağlantılı fikir, hem bir sosyal eylem teorisine hem bir ideal sosyal organizasyon biçimine işaret eden gönüllülüktü (*voluntarism*). Gönüllülük yegâne münasip kollektif davranış biçiminin, hepsi de çıkma hakkına (*the right to exit*) sâhip bireylerin hür birliği olduğunu ima etti. Avrupa'nın Protestan ülkelerinde ve Birleşik Devletler'de bu fikir muhalif Protestan kiliseleri tarafından savunulan bir kilise idaresi biçiminden kaynaklandı: Kilise kendi kendini yöneten cemaatlerin bir hür birlikteliği idi, ki bu cemaatlerin her biri de inananların hür bir birliği idi. Mamafih, bu fikir Katolik Avrupa'nın belirli bölümlerinde de bulunacaktı ve belki de en tafsilatlı şekilde, onun taraftarlarının Orta Çağ İspanyası'nın kardeşliklerinden ilham aldığı İspanya'da izah edildi (geliştirildi). Bu düşünce tarzının liberalizmle bağdaşan siyasal düzenlemeler için radikal implikasyonları vardı ve bu tarz dikkat çeken bir derecede desantralizasyon ima etti. Onun diğer temel uygulaması sosyal politika alanındaydı. Burada, o, gelir kaybına, sağlık sorunlarına ve yaşlılık çağının sıkıntılarına karşı korunma ihtiyacı gibi sosyal problemlerin çözümü için karşılıklı yardıma veya kollektif öz-yardıma-desteğe yol açtı. Bu nosyon baştanbaşa Avrupa ve Kuzey Amerika'da zengin bir çeşitlilikte karşılıklı yardım veya arkadaşlık cemiyetlerinde ifadesini buldu, ki bunların çoğu şimdi refah devletinin yükselmesi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Daha büyük yaşama (hayatta kalma) güçleri gösteren bir diğer uygulama "halkın bankaları" (*people's banks*) veya kredi birlikleriydi, ki bunlar gönüllülüğün büyük teorisyenlerinden biri olan Alman liberal Hermann Schulze-Delitzsch tarafından savunuldu.

Klâsik liberalizmin diğer unsurları birçok bakımdan birleştirmiş olan son ana unsuru belli bir insan bireyselliği konsepti ve her bir insanın değeri ve eşsizliği idi. Bu bireycilik belli bir kültür türü ve insanın tam insanlığıyla bağdaşır bir insan karakteri üzerinde kuvvetli bir vurguya yol açtı. Bu karakter ideali gerçekte çoğu 19. Asır liberali için merkeziydi; Acton'un iktidarın yozlaştırıcı etkisi hakkındaki meşhur sözleri (*remark*) iktidarın iktidar sâhipleri üzerindeki etkisine işaret etmekteydi. Bu nosyon, bütün Avrupa ve Kuzey Amerika'da, bir liberal söylemin bir unsuru olarak bir merkezî rol oynamasına rağmen ilk olarak Almanya'dan ve durumuna göre *oluşma, gelişme, yetişme, kendi kendini gerçekleştirme* olarak çevrilebilecek *Bildung* fikrinden geldi. Bu bireysel tercihin zorla ve hatta sosyal baskı yoluyla sınırlamasının uygunsuzluğu hakkında gayet liberteryen mütalaalara yol açtı. Bu alandaki iki klâsik eser Wilhelm von Humboldt'un *The Limits of State Action*'u (Devlet Faaliyetinin Sınırları) ve John Stuart Mill'in

Humboldt'un eserinden çok etkilenen *On Liberty* (Hürriyet Üstüne) isimli kitabıydı. Liberal düşüncenin daha ileri bir veçhesi, en iyi bilinenlerinden biri Samuel Smiles'in *Self-Help*'i (Kendine Yardım) olan birçok eserde ifade edilmiş olan kişisel sorumluluk, bağımsızlık ve kendine-yardım üzerindeki vurgusuydu.

Demokrasi, abartılı (*extreme*) genel oy hakkı ve çoğunluk yönetimi olarak anlaşıldığı biçimiyle, esas itibariyle liberalizmin temel prensipleri arasında bulunmamaktadır. Kesinlikle, 19. Asır ilerledikçe, birçok klâsik liberal demokratik hükümet biçimi ve oy verme hakkının genişlemesi ihtiyacını vurgulama noktasına geldi. Jacksonianların ve İngiliz Felsefî Radikallerinin durumunda olduğu gibi bazıları bu fikri daha bile erken savunmuştu. Mamafih, klâsik liberallerin demokrasiye yönelik tavrı her zaman değişken oldu. Dizginlenmemiş bir demokraside azınlıkların çoğunluk tarafından tahakküm altına alınması potansiyelinin farkındaydılar. Oy verme hakkı görevler ve yükümlülükler getiren sorumluluk seviyesinde bir hak olarak görülmedi, bu J. S. Mill dâhil birçoğunun gizli oy vermeye muhalefet etmesinin bir sebebiydi. Liberaller tarafından oy hakkını genişletmek için kullanılan ana tez hükümetlerin yalnızca delege edilmiş bir otoriteyi kullandığı (bu fikir bir Leveller, Thomas Rainborough, tarafından 1647 gibi erken bir tarihte ortaya atılmıştı) ve demokratik politik kurumların politik gücün istismarcı azınlıklar tarafından kullanılmasına karşı bir koruma olarak hizmet ettiği teziydi. Rousseaucu popüler egemenlik ve genel irade tezleri liberaller tarafından pek kullanılmadı. Dahası, 19. Asır liberalleri, kesinlikle gelişmiş bir siyaset vizyonuna sâhip olduklarından, demokrasinin uygun şekilde işlemesi için belirli önşartların egemen olması gerektiğini ileri sürdü: Mülkiyetin geniş dağılımı, ekonomik bağımsızlık, eğitim, oy veren vatandaşın zihni bağımsızlığı ve bir gelişmiş toplumsal kültür. Kitleleri küçümsemekten ziyade bu mütalaalar onları oy hakkının tedricen genişlemesini ve oy hakkının ekonomik bağımsızlığa ve sıklıkla, silâh taşımaya (*bearing of arms*) bağlı olmasını savunmaya sürükledi.

Bu liberal argümanlar kısmen karşı oldukları veya reddettikleri şeyler tarafından tanımlandı. 19. Asır'ın son otuz-otuz beş yılına kadar klâsik liberalizmin ana muhalifleri çeşitli türlerden muhafazakârlardı: Fransa'da kralcılar ve "ultras", Britanya'da geleneksel Toryler, ABD'de Federalistler ve Whigler ve Avrupa'nın çoğu yerinde "taç ve sunak"ın savunucuları. Liberalizme muhalefetin kalıcı bir yeri (locus) bu muhafazakâr kategoriyi açıkça tasvir etmez; onlar en iyi şekilde *popülist* veya *cumhuriyetçi* olarak tasvir edilir. Bu grup Thomas Carlyle, John Ruskin, Orestes Brownson ve Jean Simonde de Sismandi gibi isimleri ve Chartism gibi siyasî hareketleri kapsadı. Bütün bu düşünürlerin ve hareketlerin ortak bir eleştirel veya hasmâne modernite görüşüydü. Liberaller modernitenin ekonomik ve sosyal transformasyonlarını toplamda yararlı görürken, eleştirenler onları çok tahripkâr gördü. Onlar akıl, özgürlük, bireycilik ve kozmopolitizm liberal değerlerine karşı gelenek, otorite ve partikularizmi desteklediler. Sosyalizm en iyi orta-yol doktrini olarak anlaşılır; onun merkezî tezi, özellikle Marksist versiyoy-

nunda, moderniteye yönelik popüler eleştiriyi kabul ederken, moderniteyi bütünüyle iptal etmenin gerekli olmadığıydı. Çelişkiler ve tansiyonlar sosyal ve politik organizasyonun daha yüksek bir seviyesine ilerleyerek çözülebilirdi, ki bu seviyede modernitenin yararlarını, ekonomik sömürü, yabancılaşma, sosyal aksama ve çarpılma ve cemiyetin kaybı olarak anlaşılmış, algılanan maliyetler olmaksızın elde etmek mümkündü.

19. Asır'da klâsik liberalizmle karmaşık bir ilişkisi olan diğer önemli iki doktrin doğdu. İlki nasyonalizmdi. Millî bilinç, erken bir tarihten beri var olmasına rağmen, Fransız Devrimi'ne kadar pek az politik implikasyona sâhipti. Nasyonalizm siyasî doktrini –her milletin kendi devletine sâhip olması gerektiği ve milletin devlet için yegâne uygun temel olduğu– tam hâliyle 1815'ten hemen sonra belirdi. Başlangıçta, hanedan devletini korumaya kararlı muhafazakârlar genel olarak milliyetçiliğe karşı hasmâne iken, liberalizm ile milliyetçilik arasında yakın bir ilişki vardı. Giuseppe Mazzini gibi figürler hem nasyonalist hem liberal geleneklere girmektedir. Birleşik Devletler'de Amerikan devletinin tabiatıyla ve anayasal sözleşmeyle ilgili özgül bir görüş olmaya meyleden nasyonalizm ilk olarak Alexander Hamilton tarafından formüle edildi ve ifade edildi ve Henry Clay ve Daniel Webster gibi Whig politikacılar tarafından daha da geliştirildi. Genel olarak söylenirse, klâsik liberaller ulusal self-determinasyonu ideolojilerinin bir parçası olarak kabul etti. Bu onların emperyalizm ve kolonyalizme muhalefetiyle uyumluydu ve millî self-determinasyon bireysel özgürlüğün kollektif karşılığı sayıldı. Almanya'da ve orta ve doğu Avrupa'da ulusal self-determinasyon özgürlüğün kazanılmasının bir önşartı olarak görüldü. Gittikçe artan şekilde klâsik liberaller nasyonalizmde içkin problemlerin farkına vardı, fakat çözümün minimal devlette, bireysel haklarda ve bazı tür federalizm yoluyla azınlıklar için otonomide yattığını düşündü. Liberaller arasında geleneksel (conventional) nasyonalizme düşman bir azınlık görüşü vardı. Bu görüş Lord Acton ve Macar filozof Jozsef Eötvös tarafından ortaya kondu. Bu yazarların her ikisinin de idrak ettiği üzere, nasyonalizm bir devlette (ülkede) yalnızca bir egemen güç olabileceği fikriyle birleşince liberaller için problematik oldu. Maalesef onların ikazları dinlenmedi ve nasyonalizmin egemen bölgesel devletle bileşimi liberal fikirler ve umutlar için ölümcül olacaktı. Bu her yerdeki, fakat özellikle Almanya ve Birleşik Devletler'deki durumdu.

Liberalizm için teorik problemlere sebep olan diğer doktrin feminizmdi. “Kadın problemi” olarak adlandırılan bu problem 19. Asırda merkezî tartışmalardan biri oldu. Liberalizmin bireysel haklar ve tercih üzerindeki vurgulamasının yaptığı gibi liberalizmle birleşik (*associated*) eleştirel rasyonalizm ve bireycilik geleneksel kadın görüşlerinin sorgulanmasını gerektirdi. 19. Asır'ın ortalarında Avrupa ve Amerika'da bir organize feminist hareket belirlediğinde bazı organizasyonlar liberalizme düşmandı. Mamafih, çoğunluk, liberal hedeflerin benimsenmesinin kadınların kurtulmasına (*emancipation*) yol vereceği temelinde, liberal

fikirlerle kuvvetle bağılıydı. Neredeyse tamamıyla unutulmuş bir gerçek, Harriet Martineau, Elizabeth Cady Stanton ve Josephine Butler gibi birçok önemli 19. Asır feministinin, bazı bakımlardan, militanca bireyci olduğuydu.

1860'a kadar olan dönemde liberal hareketler bir dizi zafer kazandı. Serbest ticaret gittikçe yayıldı, yüksek noktasına İngiltere ve Fransa arasında 1860'taki Cobden-Chevailier ticaret antlaşmasıyla ulaştı. Genel olarak söylenirse her yerde merkantilizm ve devlet kontrolünden serbest ekonomiye, mutlakiyetçilikten temsilî anayasal yönetime, inanç tekelinden ifade ve vicdan özgürlüğüne ve hiyerarşiden sosyal ve hukukî eşitliğe doğru bir hareket vardı. O zamana kadar yaygın olan kölelik, serfliğin ve gayri özgür emeğin diğer türleri gibi, ilga edildi. Artık eski ilkel sistemin kalıntıları olarak görülen kolonyalizm ve emperyalizme karşı bir reaksiyon vardı. Eşyaların-malların, sermayenin ve emeğin serbest hareketi ve okyanus aşan kablo, vapur (*steamship*) ve demiryolu yoluyla gerçek bir dünya ekonomisi varlık alanına girmekteydi. Tam da zafer ânındadır ki klâsik liberalizm bir dizi kritik, sonraki nesil nezdindeki kaderinde-geleceğinde keskin bir düşüşe (*reversal*) sebep olacak kriz yaşadı.

Yenilgilerin bazıları aşikâr zaferler biçimini aldı. 1861 yılı, asrın büyük liberal devlet adamlarından biri olan Camillo di Cavour'un liderliği altında, uzun-soluklu bir liberal dava olan İtalyan birliği hareketinin, Risorgimento'nun nihaî zaferini gördü. Fakat, sonuç yalnızca Cavour'un niyet ettiği gibi İtalya'nın hızla gelişen, liberal kuzey parçasının birleşmesi değildi, fakat, Giuseppe Garibaldi'nin İki Sicilya Krallığı'nı fethi yüzünden geri ve reaksiyoner güneyi de kapsayan bir devletin yaratılmasıydı. Sonuç İtalyan liberallerinin liberalizme derinden düşman bir nüfus içinde daimî bir azınlık durumuna düşmesi ve liberal politikacıların ancak gittikçe yozlaşmış ve umutsuz yollarla iktidarda kalmaya muktedir olmasıydı. Cavour birleşmeden hemen sonra vefat etti ve yerini alacak onun kadar kaliteli biri yoktu.

Hem kısa hem uzun vadede daha önemli olan Almanya'daki zamandaş olaylardı. 1815'ten sonra Prusya Alman liberallerinin büyük umuduydu. Prusya'nın Ren nehri eyaletleri liberalizmin kalbiydi. Mamafih, 1850ler gittikçe çılgınlaşan Kral IV. Frederick William'ın reaksiyon politikasını gördü. Yine de, 1859'da liberaller Prusya parlamentosunda veya *Landtag*'da net bir çoğunluk kazandı. *Kleindoutschland*, reaksiyoner, mutlakiyetçi Avusturya'yı dışlayan bir birleşik, liberal Almanya hedefi gerçekleşmek üzereymiş gibi göründü. Sonra, 1862'de, Yeni Prusya yöneticisi, I. William, Paris elçisini Prusya'nın başbakanı olarak atadı. Otto von Bismarck 1866 yılındaki Yedi Hafta Savaşı'nda Avusturyalılara karşı ezici bir zafer kazandı. Bu askerî başarı Kuzey Almanya'yı Prusya altında birleştirdi ve Prusyalı liberalleri tamamen devre dışına itti ve böldü. Liberaller iki parçaya bölündü; bir parça Bismarck'ı destekledi ve Almanya'daki liberalizm etkilerinden asla kurtulamadığı bir yenilgi yaşadı. 1871'de, Almanya gerçekten birleşmişti, fakat Bismarck'ın şartları altında ve onun liberal muhaliflerinin tamamen tahribini işaretleyen bir şekilde.

Aynı dönem *Anglosakson* ülkelerdeki kritik dönüş noktalarını da gördü. 1847'te, Gladstone'nun ilk büyük reformu, muhafazakârların 1846'dan beri ilk defa bir parlamenter çoğunluk kazanmasıyla, beklenmedik bir seçim yenilgisi yaşadı. Liberaller gelir vergisinin ilgasını –gelir vergisine devletin insanların ne kadar kazandığını bilmeye hakkı olmadığı liberteryen ilkesi temelinde karşı çıktılar– ve onun yerine bir alkol vergisinin konmasını savunan bir programla seçime girdiler. Toryler başarılarını, kısa bir süre sonra Benjamin Disraeli'nin Kraliçe Victoria'yı 1876'da Hindistan'ın imparatoriçesi ilan etmesiyle sembolize edilen canlanmış bir emperyalizme borçluydu. Amerika'da daha önemli olaylar vardı. İç Savaş, yalnızca, ilk “total savaş”taki korkunç savaş kayıpları anlamında değil, fakat Amerikan cumhuriyetinin tabiatının transformasyonu anlamında korkunç bir maliyetle kölelerin uzun süredir peşinden koşulan emansipasyonuna yol açtı. Hamilton, Clay ve Webster tarafından telafuz edilen devlet muzaffer olmuştu ve savaştan sonra devlet kuvvetinde kayda değer bir “gerileme” olmasına rağmen, refah devletin İç Savaş emekli maaşları (*pensions*) biçimindeki temelleri dâhil geniş bir öncüller bütünü tesis edilmişti. Özgürlüğün –Almanya, Britanya ve Birleşik Devletler'deki– bütün bu yenilgilerini birleştiren şey, nasyonalizmdi, bir kollektif, ulusal amaca veya kadere ulaşmak için çalışan bir egemen, millî devlet fikriydi.

19. Asır'ın son otuz yılı klâsik liberalizmin hem bir fikirler demeti hem bir politik hareket olarak gerilemesini gördü. Duruma göre *Gilded Age* veya *La Belle Epoque* olarak tasvir edilen dönem, geriye bakıldığında, liberal uygarlığın bir tür pastırma yazı gibi görünür. Gerçekte bu uygarlığın temelleri mütemediyen erozyona uğratılmaktaydı. Birçok devlet daha önce tesis edilmiş liberal çözümlerden uzaklaşma politikaları yönünde bir harekete şahit oldu. Britanya'da hayatî bir olay ilk Gladstone hükümetinin 1870 Eğitim Kanunu ile zorunlu bir devlet eğitimini yaratmasıydı. 1870 itibarıyla müdahaleci yaşama faaliyetinin büyümesi Herbert Spencer için *The Man versus the State*'de kuvvetli bir saldırı yapmasına yetecek kadar artmıştı, ki Spencer “şimdi liberal diye anılanlar yeni bir tür Torylerdir” dedi. 1870'den sonra liberal tezler radikal muhtevalarının ve ayırt edici vassıflarının çoğunu kaybetmişti ve gittikçe artan ölçüde savunmacı ve muhafazakâr oldu. Liberal fikirler artık gündemi belirlememekteydi. Bu gelişmenin bir veçhesi diğer tartışma alanları pahasına ekonomik meseleler ve tezlerde devamlı büyüyen bir odaklanmaydı. Bir diğeri kültürün muhtevasında dramatik değişiklikti. Çoğu orta 19. Asır ressamı, kompozitorleri ve yazarları klâsik liberalizme sempati duymuştu, ve bu görüşler eserlerinde yansıtılmıştı. Verdi, Stendahl, Hugo, Trollope, Beethoven, Brahms ve Manzoni, bu isimlerin hepsi ateşli liberallerdi. Asrın sonraki parçasının ana artistik figürleri, Zola, Ibsen ve Wagner dâhil, hemen hemen istisnasız liberalizme ve burjuva uygarlığına düşmandı.

Bir doktrin olarak klâsik liberalizmin gerilemesinin bir veçhesi liberal tez olarak zikredilen şeyin çoğunun muhtevası ve biçimdeki bir değişiklikti. Her ülkede liberalizm İtalya'da olduğu gibi ılımlı/radikal veya İngiltere ve Kuzey Amerika'da

olduğu gibi *klâsik/yeni* olarak tasvir edilen iki ayrı fakat bağlantılı söyleme ayrıldı. 1890'lar Britanya'da yeni liberalizmin, ABD'de ilerlemeciliğin yükselmesini gördü. Almanya'da liberalizmin Friedrich Naumann gibi yazarlar tarafından ortaya konulan yeni türü Eugen Richter ve Ludwig Bamberger gibi yazarlar tarafından ortaya konmuş eski türün yerini aldı. Yeni liberalizm liberalizmin, en yüksek siyasal iyi olarak özgürlüğe bağlılığı muhafaza eden, fakat terimi yalnızca zorlamanın namevcudiyetine işaret eden negatif özgürlükten ziyade *pozitif özgürlük* veya kapasite olarak yeniden tanımlayan kolektivist bir türüydü. Yeni liberalizm devlete hem sosyal hem ekonomik meselelerde çok daha fazla rol verdi ve sosyal gelişmeyi artan özgürlük değil, büyüyen sosyallik (*sociability*) ve kolektif işbirliği olarak tanımladı. Bu değişiklik meydan okumasız kalmadı. 1880'ler ve 1890'lar bütün ülkelerde, fakat özellikle Britanya ve Birleşik Devletler'de, *self-styled* bireyciler ve kolektivistler arasında hararetle bir tartışma gördü. Britanya'da sınırlı devlet davası Liberty and Property Defense League ve Personel Rights Assocation gibi organizasyonlar tarafından savunuldu ve Helen Blackburn, Jessie Boucherett ve Josephine Buttler gibi eski nesil feministler tarafından kuvvetle desteklendi. Birleşik Devletler'de bir önemli bireyci liberal, "Birleşik Devletlerin İspanya tarafından fethi" gibi yazılarda 1896'dan sonra emperyalizme kaymanın sert bir eleştirme olan William Graham Sumner'dı. Tartışma en iyi özgürlük ve ilerleme gibi anahtar terimlerin anlamı üzerine odaklanarak anlaşılır. Bu fikirlerin anlamındaki kayma 1900'da E. L. Godkin tarafından *The Nation*'da tasvir edildi:

Siyaset dünyasında Liberalizm gerilemekte olan, neredeyse ölü bir güç. İngiltere'de liberal partinin durumu gerçekten müşkül. Fiiliyatta bir liberal-emperyalist parti kurmaktan bahsediliyor; ateş ve su kadar zıt eğilimlerin ve teorilerin bir bileşimi. Diğer tarafta, geleneklerini sosyalistlerle ortak dava güdecek kadar az anlayan sözüm ona Liberaller adı verilen bir fraksiyon var. Ancak bir kalıntı (remnant), çoğu yaşlı adamlar, hâlâ Liberal doktrine bağlı ve onlar da öncüne liberalizm hiçbir müdafiyeye sâhip olmayacak.

Bu tartışmanın sonucu kolektivistlerin kesin zaferiydi. ABD'de dönüm noktası muhtemelen Grover Cleveland'in 2894'teki ikinci zaferini izleyen depresyondur. Bu depresyon 1894'te, o zamanın serbest ticaret, sınırlı devlet ve *laissez-faire*'in partisi olan Demokrat Parti'nin ağır yenilgisine ve Kongre'de uzun bir Cumhuriyetçi egemenlik döneminin başlamasına yol açtı. Geç 19. Asır'ın bir özelliği devlet ile büyük işletmeler arasında bir ittifak üzerine kurulan yeni bir tür konservatizmin doğmasıydı. Birleşik Devletler'de Cumhuriyetçi "fixer" tarafından kotarılan bu ittifaktır ki daha kolektivist ve müdahaleci bir devlete doğru hareketin çoğunun arkasında yatmaktadır. İlerlemeci dönem 1913'te, federal gelir vergisi koyan ve senatörlerin doğrudan seçilmesini getiren 16. ve 17. Tâdillerin onaylanmasıyla, devletçilik istikametinde daha önemli adımlar gördü. Britanya ve Avrupa'da klâsik liberalizmin yenilgisinin tarihi bu kesinlikte verilemez, fakat, hiç şüphe yok ki, 1890'lar itibariyle kesin bir klâsik liberal fikirlerden ve programlardan uzaklaşma hareketi vuku buldu.

19. Asır'ın son otuz yılı geniş bir anti-liberal fikirler setinin ânîden yükselişini gördü. Eskiden sınırlı desteğe sâhip bir doktrin olan sosyalizm ânîden önemli bir politik güç oldu. Emperyalizm kitlevî ölçüde yeniden canlandı; militarizm büyüdü ve 1900 yılı itibariyle Avrupa'yı karşılıklı birbirine düşman devletlerin

silâhlı kampına dönüştüren eşi benzeri görülmemiş bir silâhlanma yarışına yol açtı. Aynı sıralarda zemin kazanan diğer fikirler ojenik (*eugenics*) ve ırkçılıktı. Sosyalizm, nasyonalizm, ırkçılık ve emperyalizm sıkı sıkıya birbirine bağlıydı ve genellikle aynı insanlar tarafından desteklendi. Aynı zamanda, insanların davranışlarını, özellikle cinsel faaliyeti ve alkol kullanımını reforme etmek için zor kullanmayı öngören hareketlerde dikkat çeker bir büyüme vardı. Bu sosyal pürite ve yasaklama kampanyalarındaki liderler genellikle feminist hareketlerin daha önceki liberteryenizmlerini terk etmiş liderleriydi. Mamafih, en önemli değişiklik devletlerin ekonomik ve sosyal politikalarındaydı. Örnek teşkil eden Almanya'ydı. 1879'da Bismarck serbest ticareti terk etti ve Alman iktisatçı Friedrich List'in fikirlerine dayanan bir ekonomik nasyonalizm politikası tesis etti. Bu program endüstrileşme için geniş ölçekli devlet desteğini ve teşviğini kabul etti, ki bu çok geçmeden bütün dünyada, özellikle Rusya'da taklit edilen bir kılıptı. Zaten İç Savaş'tan önce bir koruma politikası takip etmiş olan Birleşik Devletler de gümrüklerin yalnızca varidat-sağlama cihazı olduğu tezini terk ederek 1860'dan sonra onu bütünüyle benimsedi. Demiryolları için devlet desteği, tüketicileri koruma kılıfı altında çıkarılan regüle edici yasamanın ilk önemli parçası olan 1877 Devletlerarası Ticaret Yasası'na yol açtı. Emperyal Almanya, bütün Avrupa'da ve en sonunda Amerika'da taklit edilen bir model sağlayarak, 1883'te Bismarck'ın *sozialpolitik* veya devlet refahını benimsemesiyle sosyal politikada da öncülük etti. Ana devletlerin korumacı politikaları, hatalı bir parasal politikayla birlikte, 1893 paniğine sebep oldu, fakat, genellikle olduğu gibi, bu, müdahalecilerin çıkarımı artırdı. Daha önemlisi ana devletlerin değişen ekonomik politikalarının uluslararası ilişkilerdeki etkisiydi. Emperyal Almanya'nın büyüyen malî ve ekonomik problemleri Alman elitini 1914'te iki cephede savaş yapma çılgın kumarına bulaşınca kadar gittikçe riskli politikalar benimsemeye sürükledi.

1914-1918 Büyük Savaşı önceki asırda inşa edilmiş olan liberal uygarlığı tahrip etti. Bunun sonuçları arasında yalnızca 10 milyon ölü yoktu, fakat uluslararası para sisteminin çöküşü, Rusya'da bir komünist devrim ve, kısa bir süre sonra, Almanya'da bir nasyonal sosyalist devrim ve nihayet daha büyük ve daha korkunç acılar gören bir İkinci Dünya Savaşı da vardı. Dünya Savaşı'nın sonunda doğan totaliter devletler kendi vatandaşlarının milyonlarcasını ve boyundurukları altına düşen diğer milyonlarca insanı öldürdüler. 1914 ile 1945 arasındaki yıllar liberalizmin her bakımdan gerçekten karanlık zamanlarıydı. Özgürlüğü, toleransı, serbest ticareti, sınırlı devleti ve barışı savunmaya devam eden bazı cesur bireyler vardı, fakat bir ülkeden diğerine kolektivizm ve devletçiliğin müdafileri tarafından yenilgiye uğratıldılar. Britanya'da kesin dönüş noktası 1909'da liberal hükümet tarafından refah devletine doğru hareketti, bunu 1914'te, Defense of the Real Act ile getirilen, sivil özgürlükler üzerindeki kitlevî kısıtlamalar izledi. Britanya nihayet 1931'de serbest ticareti iptal etti. Birleşik Devletler'de Başkan Herbert Hoover zamanında devletçiliğe doğru keskin bir hareket vardı, ki bu ha-

reket 1932'den sonra Başkan Franklin D. Roosevelt'in New Deal'inin başlaması ile hızlanan bir hareketti.

Bu iki örnek göstermektedir ki, liberalizmin radikal sosyalizm, faşizm, Nazizm ve komünizmden ölümcül bir meydan okumayla yüzleşmesine rağmen, yaşayan demokrasilerde politik gündem gittikçe artan ölçüde kolektivist yeni liberaller ve sosyal demokratlar tarafından belirlendi. Siyaset bilimciler ve iktisatçılar gittikçe daha fazla devletten ekonomiye rehberlik edecek yaygın eylem talep etme noktasına geldi, ki bunun sonucunda liberalizm bir anlam değişikliğine uğradı. 1950'ler itibarıyla liberalizm hemen hemen tamamen liberalizmin kolektivist versiyonuna işaret eder hâle geldi: İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin bozguna uğratılmasını müteakiben komünizm, radikal sosyalizm ve faşizm çoğu Batı ülkelerinde başarılı şekilde kontrol altına alındı ve kolektivist sosyal liberalizm egemen politik söylem oldu –bugün hâlâ öyle. Yaşamayı başaran klâsik liberaller gittikçe daha fazla politikanın egemen devletçi biçimlerine muhalefet etmek için kendilerini muhafazakârlarla müttefik kılmaya sürüklendi. Çeşitli sebeplerle bu *Anglosakson* ülkelerde çok daha kolaydı, gerçekte o derece ki, 1945'ten sonra klâsik liberaller, genel olarak, birçoğunun benimsediği bir etiketle, muhafazakâr olarak tasvir edildi. Mamafih, muhafazakârlık ve liberalizm doktrinleri arasındaki belirleyici farklar yerinde kaldı ve gittikçe daha fazla İngilizce-konuşan ülkelerde klâsik liberaller onları hem muhafazakârlardan hem kolektivist liberalizmden ayıracak şekilde kimliklerini tanımlamak için liberteryen terimine döndü.

Geç 1940'larda, kalan liberteryenler, içlerinden birinin, Albert J. Nock'un deyişiyle, bir "dağınık kalıntı" idi. Fikirleri politik ve akademik tartışmalarda çok az ilgi görüyordu ve savunmuş oldukları politikalar tamamiyle gözden çıkmıştı. Bu marjinalleşme aynı zamanda yaklaşık 1930'dan sonra vuku bulan politik tartışmanın hacmini ve ideolojik opsiyonların yelpazesini daralttı. Ancak işte bu noktadadır ki fikirler ve onları benimseyen ekoller yeniden canlanmaya başladı. Entelektüel canlanma büyük ölçüde iktisat disiplininde yürütülen çalışmaların bir sonucu olarak doğdu. 19. Asır'ın sonlarında vuku bulan, liberal politikalara destek veren entelektüel gelişme ekonomi biliminin "marjinal devrim" tarafından dönüştürülmesiydi, ki bu ekonomik analizdeki birçok temel zayıflığı ortadan kaldırdı ve bu alandaki liberal fikirleri çok daha sağlam bir zemine yerleştirdi. 1920'lerde ve 1930'larda, Avusturya İktisat Okulu, özellikle Okulun öncü isimleri Ludwig von Mises ve Friedrich A. Hayek, liberal düşünceye iki hayati katkı yaptı. İlki Mises'in etkili ekonomik hesaplamaya girişme yeteneksizliği yüzünden bir saf sosyalist ekonominin harfi harfine imkânsız olduğunu ispatlamasıydı. Hem Mises hem Hayek Konjonktür dalgalanması ve ekonomik depresyonun kaynakları için devletin parasal politikasıyla bağlantılı bir izah geliştiren bir ikinci katkıda bulundu.

İkinci Dünya Savaşı'nın müteakiben Şikago Üniversitesi'nde ve başka yerlerde konuşlanmış liberteryen iktisatçılar Keynes ve takipçileri tarafından geliştirilmiş

olan, savaş sonrası sosyal demokrat konsensusun merkezî politikası olmuş olan talep yönetimi politikasının etkili bir kritiğini geliştirdi. Bu okul ile ençok birleştirilen isim, genel olarak serbest piyasaların etkili bir yayıcısı olacak olan Milton Friedman idi. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen uzun süreli ekonomik canlanma boyunca Keynesyen fikirler egemen pozisyonda kaldı, fakat geç 1960'larda bu görüşlere dayanan ekonomik politikaların ağır problemlere yol açtığı aşikâr oldu. 1970'lerin sonu itibarıyla bu fikirler az sayıda inatçı tutucunun hâricinde herkesin kafasında bütünüyle itibarsızlaştı. Daha da spektaküler olanı, Sovyet komünizminin çöküşü ve Sovyet ekonomisinin nasıl inanılmaz müsrif, istismarcı ve vahşî olduğunun "ifşa" edilmesiyle Mises'in orijinal analizinin doğrulanmasıydı.

Ekonomide hayatta kaldıktan ve canlandıktan sonra liberteriyen analiz diğer akademik alanlara nüfuz etmeye başladı. Hayek, kendiliğinden doğan düzeni açıklaması ve uygulamasıyla ve bilgi problemlerine kurumsal çözümler hakkındaki çalışmalarıyla iyi bilinen, 20. Yüzyıl'ın en önemli sosyal ve siyasî filozoflarından biri oldu. James Buchanan ve Gordon Tullock ekonomik mantığı siyasal süreci izah etmek için kullandı ve diğer bilim adamlarıyla birlikte kamu tercihi analizi yeni disiplini kurdu. Hayek'in argümanları birçok bakımdan orijinal olarak 18. Asırda İskoç Aydınlanması figürleri tarafından formüle edilmiş fikirlerin bir işlenmesiyle, Buchanan'ın eseri Büyük Savaş'tan önce Wilfrade Pareto, Luigi Einaudi ve Knut Wicksell gibi liberaller tarafından geliştirilmiş temeller üzerinde inşa edildi. Muray Rothbard Mises ve Hayek'in fikirlerini, radikal sonuçlara iterek, genişletti ve geliştirdi. Felsefede, John Locke'un fikirleri Robert Nozick'in çalışmalarıyla, bilhassa *Anarchy, State, and Utopia* ile tekrar tartışmanın parçası oldu. Belki de popüler kültürdeki en büyük etki, bireycilik davasını çok satan romanları ve denemeleriyle savunan Ayn Rand'ın çalışmalarıyla ortaya çıktı.

Bu canlanma uzun ömürlü klâsik liberalizmin bir devamını ve gelişmesini teşkil etmektedir. Ancak, bu demek değildir ki klâsik liberalizm hiç değişmeden ölü hâlimden canlanmıştır. Geçtiğimiz 150 yılın olayları liberteriyen söylem üzerinde damgalarını bıraktı. En dikkat çeken, 19. Yüzyıl liberalizminin önemli bir özelliği olan ilerlemenin kaçınılmazlığı inancı şimdi sessizdir: Yaşayan daha ziyade eski gelişme nosyonudur. Siyaset kavrayışı ve siyasal sürecin tabiatı kavrayışı şimdi çok daha derindir. Diğer taraftan tarih, sosyoloji ve antropoloji disiplinlerde, değişimin başladığı yönünde işaretler olmasına rağmen klâsik liberalizmin pek az bir yenilenmesi vuku bulmuştur.

1945 sonrası yıllar bir organize liberteriyen hareketin yükselişini de gördü. Belki de en önemli inisiyatif 1948'de Mont Pelerin Cemiyeti'nin kurulmasıydı, ki bunu bir organizasyonlar, cemiyetler, *think-tank*ler ve araştırma enstitüleri bereketi izledi. Entelektüel canlanmayla kıyaslandığında organize politikada bir canlanma vuku bulmadı, fakat liberal fikirler ve analizler kamusal tartışmalar ve politikalar üzerinde büyüyen bir tesir icra etti. Liberteriyen argümanların tekrar

önemli olarak belirlediği ana alanlar şunlardır: İlk olarak, bugünlerde “globalleşme sorunu” olarak işaret edilen, serbest ticaret versus korumacılık eski sorunu; ikinci olarak, hâlihazırda politik olarak üstün olan fakat yakın gelecekte keskin bir mâli krizle karşılaşacak olan refah devleti; üçüncüsü, liberteryenlerin John Ruskin ve William Morris gibi antimodernistlerin entelektüel mirasçılarıyla çatıştığı çevre meseleleri. Bu alanlara ilaveten özgürlük konusunda bir hassasiyeti bulunanlar için şu merkezî soru varlığını sürdürmektedir: Siyasal gücün rolü nedir ve devlet etkin şekilde nasıl sınırlandırılabilir? Gerçekte son 250 yılda vuku bulan bütün değişikliklere rağmen, temel entelektüel ve politik konular aynıdır: Modernitenin mahiyeti nedir ve ne tür bir medeniyet var olmalıdır?

Okumalar

- Bailyn, Bernard, *Ideological Origins of the American Revolution*. Cambridge, MA: Belknap, 1992.
- Barry, Norman P. *On Classical Liberalism and Libertarianism*. New York: Palgrave Macmillan, 1987.
- Berman, Harold J. *Law and Revolution: The Formation of Western Legal Tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
- Bramstead, E.K. ve K.J. Melhuish ed., *Western Liberalism: A History in Documents from Locke to Croce*. London: Longman Group, 1978.
- Brooks, David L., ed. *From Magna Carta to the Constitution: Documents in the Struggle for Liberty*. San Francisco: Foxand Wilkes, 1993.
- Bunchanan, James ve Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.
- Coase, Ronald H. *The Firm, the Market and the Law*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Friedman, Milton. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago: University, 1962.
- Halevy, Elie. *The Growth of Philosophical Radicalism*. 3 cilt. Önsöz John Plamenatz. London: Faber and Faber 1972 (1901).
- Hayek, Friedrich A. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Higgs, Robert. *Crisis in Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Jones, Eric L. *The European Miracle*. New York: Cambridge University Press, 1981.
- Leoni, Bruno. *Freedom and Law*. Princeton: NJ: Van Nostrand, 1961.
- Lindsey, Brink. *Against the Dead Hand: The Uncertain Struggle for Global Capitalism*. New York: Wiley, 2002.
- Macaulay, Thomas Babington, *History of England*. New York: Penguin Books, 1986 [1848].

- Mises, Ludwingvon. *Liberalism: The Classical Tradition*. Indianapolis: IN: Liberty Fund, 2005 (1927).
- Nozick, Robert. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books, 1974.
- Oppenheimer, Franz. *The State*. New York: Free Life Editions, 1975 [1914].
- Rosenberg, Nathan ve L.E. Birdzell, Jr. *How the West Grew Rich*. New York: Basic Books, 1986.
- Rustow, Alexander. *Freedom and Domination: A Historical Critique of Civilization*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980.
- Spencer, Herbert. *Social Statics*. New York: Robert Schalkenback Foundation, 1970 [1851].